CELE DOUĂ TIBISCUM ȘI GRANITĂ DE VEST A DACIEI ROMANE

RADU FLORESCU

Claudiu Ptolemeu, geograful alexandrin din vremea dinastiei Antoninilor, pomenește în rândul celor mai însemnate orașe din Dacia, două localități cu același nume Tibiscum, situate amândouă în sud-vestul provinciei dar cu coordonate categoric diferite: primul menționat imediat înainte de Sarmizegethousa Basieion, la 45°15' latitudine și 48°30' longitudine, al doilea precedând Dierna la 44°50' latitudine și 46°40' longitudine¹. Critica de text, precum și critica istorică au fost de acord să considere această dublă menționare a aceluiași toponim drept o confuzie și anume fie datorită unei interpolări mai târzii, care a introdus a doua oară aceeași localitate, dar cu coordonatele corectate (!?), fie datorită unei coruptele generată de o ștersătură întregită greșit de un copist. În primul caz am avea deci de a face cu una și aceeași localitate, menționată, eronat de două ori; în al doilea caz ar fi vorba efectiv de două localități una, dintre ele însă pierzându-și toponimul propriu².

Fără a avea posibilitatea reluării criticii de text, trebuie semnalat totuși că editorii - chiar aceia care admit confuzia dintre cele două localități - nu semnalează alterări sau neregularități în aspectul grafic al celor două toponime. Așadar ambele explicații apar ca inventate „pro causa” și nejustificate prin starea și particularitățile textului. Ar părea, deci, că geograful alexandrin vorbește de două localități distincte purtând același nume - Tibiscum - așadar că este mai probabil să fi existat efectiv două localități omonime.

Ipoteza este încă coroborată de apariția în Tabula Peutingeriana - deci pe un document cartografic - a două Tivisco clar distincte ca poziție³.

Critica internă de ansamblu a ambelor izvoare întărește această interpretare. În adevăr, în enumerarea principalelor orașe din Dacia, Ptolemeu procedează pe grade de latitudine de la nord la sud. În cadrul fiecărei zone de un grad latitudine ia grupurile de orașe de pe fiecare grad de longitudine de la vest la est și le enumeră din nou de la nord la sud.

Considerată pe aceste criterii, lista dezvăluie cu ușurință erorile de transcriere, care nu se inseriază cu celelalte valori. În cazurile localizărilor cunoscute - cum este de exemplu Sarmizegethousa Basilike - raporturile neomoloage între localitatea greșit situată și cele amplasate corect confirmă inadvertența.

Cele două "Tibiscum", însă, se înscriu corect în seriile valorice, așa încât critica internă a textului antic confirmă existența ambelor localități omonime. În această perspectivă, dacă putem accepta localizarea unui Tibiscum la Jupa, pe cel de al doilea, coordonatele lui Ptolemeu ne obligă să-l situăm către sud-vestul Banatului. După cum se știe, coordonatele stabilite de Ptolemeu sunt afectate de o eroare generală de calcul. Această eroare este variabilă, nu constantă. Considerarea în ansamblu a variațiilor erorii ne arată că acestea prezintă zonal tendințe constante. Pentru zona care ne interesează tendința erorii este să crească în jur de -1° în longitudine și de $-10'$ în latitudine, în cadrul fâșiei de 44° latitudine și să crească cu aproximativ $+19'$ în longitudine și cu $-10'$ în latitudine în fâșia de 45° latitudine.

Dacă ținem acum seama că însuși toponimul Tibiscum ne obligă să situăm localitatea tot pe malul râului Tibiscus ca și pe aceea localizată la Jupa, în acest caz ne rămâne ca zonă probabilă de amplasare cursul inferior al acestei ape, de la Jasa Tonic și până la vărsare.

Întreg raționamentul de mai sus pleacă de la acceptarea ca atare a informației din Ptolemeu după care, hotarul de vest al Daciei - sau cel puțin segmentul de vest al acestuia - era constituit de cursul inferior al râului Tibiscos. Această aserțiune formală a geografului alexandrin a fost corectată de comentatorii și editorii moderni care au considerat că, de fapt, în loc de Timiș (Tibiscos) trebuie citit Tisa (Pathissos)⁴. Dacă, însă, ținem seama de două date obiective - prima, faptul că în antichitate, ca și în evul mediu, zona dintre Timiș și Tisa era mlăștinoasă și nelocuită, ea fiind drenată și asanată abia în sec. XVIII, a doua - faptul că Ptolemeu vorbește de granițele politico-administrative ale Daciei romane, nu de cele etno-culturale ale Daciei regale⁵ - afirmația lui Ptolemeu nu mai are nevoie de nici o corectură. Așadar, localizarea cotului de după vărsarea Timișului în Dunăre la $L\ 47^{\circ}20'$ și $l\ 44^{\circ}45'$, acuză o constantă a erorii de longitudine cu -1° față de coordonatele reale și de $-5'$ în latitudine, ceea ce

confirmă eventuala situație a orașului Tibiscum (II) în zona propusă, întrucât $L 46^{\circ}40' - 1^{\circ} = 45^{\circ}40'$.

Detalii și precizări noi în același sens oferă analiza critică de ansamblu a Tabulei Peutingeriana. Acest document cartografic, apare ca mai puțin precis decât hărțile de care au dispus Ptolemeu și izvoarele sale, datorită atât lipsei coordonatelor, cât și proiectiei mult deformate a formei continentelor, mărilor, reliefului și apelor. În schimb, notarea itinerariilor măsurate în mile (mil de pași) oferă repere cantitative, lipsind din prima serie de izvoare și care asigură posibilități concludente de comparație.

În general, Tabula notează detaliile caracteristice ale itinerariilor: bi- și trifurcații, capete de drum, porturi, distanțe, etape, prin convenții de desen și scris caracteristice. Astfel drumurile sunt indicate prin trasee lineare, etapele sunt notate prin scurte frângeri, precum și prin inscrierea toponimului corespunzător însoțit de distanță pe segmentul dintre două frângeri și anume la dreapta frângerii denumite. Răscrucile sunt marcate prin intersectarea mai multor trasee lineare și vigneta de oraș (două turnuri cu poartă între ele), cu toponimul scris deasupra (pe segmentul succesiv spre dreapta este, de regulă, scrisă numai distanța). În sfârșit capetele de drum sunt marcate prin întreruperea traseului și vigneta de oraș suprapusă de toponim neînsoțit de distanță. La aceste convenții generale apar o serie de corective. Astfel, deși Sarnizegetusa este marcat drept capăt de drum, între acesta și Aquae, de unde începe drumul spre Apulum, Potaissa, Prolissum, este înscrisă distanța, semnaland legătura existentă.

În alte cazuri, este semnificativă marcarea, prin frângerea traseului, a etapei fără toponim dar cu distanța înscrisă, pentru a nota o simplă "mansio" fără așezare în jur.

Din întreagă această analiză se degajă un sistem de convenții destul de riguros, respectat cu precizie pe întreaga hartă. Or dacă acceptăm această premisă, apare clară prezența pe hartă a două Tibiscum distincte. Primul se situează pe traseul Dierna, Ad Mediam, Praetorium, Ad Pannonios, Gaganas, Masclians, Tibiscum, Ponte Augusti. Sarnizegetusa și însumează de la Dierna la Tibiscum 57 mile romane adică circa 84 km. Această distanță corespunde aproximativ cu distanța Orșova (Dierna) - Jupa (Tibiscum), ceea ce confirmă localizarea.

Cel de al doilea Tibiscum se situează pe traseul Lederata, Apus fluinen, Arcidava, Berzovia, Centum Putaei, Caput Bovis, Tibiscum, terminându-se cu acesta și însumând de la Apus fluinen - dacă localizăm acest toponim la vărsarea Carasului - în linie dreaptă până la Bârzava și de aici la râul Timiș, iar apoi pe Timiș în sus până la Jupa, aproape 150 km, ceea ce dă o "eroare" (?) de măsurătoare inacceptabilă.

Dacă acceptăm ca ipoteză de lucru, că Tibiscum acesta trebuie să se situeze în rază de cel mult 90 km în raport de Lederata (Banatska Palanka) și pe malul Timișului, nu ne rămâne decât tot zona de vest și cursul inferior al Timișului, acest Tibiscum în discuție situându-se, mai probabil, chiar pe granița provinciei, ca și Porolissum.

Dacă ținem seama de aceste date și situăm Lederata la Sapaja respectiv la Banatska Palanka unde sunt atestate castra stativa - traseul spre vest trebuia să întretaie Carasul (Apus fluinen) să treacă prin Vrsac, unde sunt situate cele mai vestice castra stativa din câmpia bănățeană, să urce apoi spre NV ca să întâlnească albia Bârzavei unde ar trebui să fie localizată Berzovia, iar apoi să întâlnească, mai de grabă, coborând spre VSV, Timișul - Tibiscum - poate chiar la confluența Bârzavei cu Timișul.

Fără îndoială, întreaga această reconstituire rămâne ipotetică, până ce noi cercetări de topografie arheologică nu vor aduce alte descoperiri de natură să o confirme, să o infirmă sau să o modifice. Oricum, este, din multe puncte de vedere, mai plauzibilă decât vechea propunere de traseu, care nu oferea nici localizări plauzibile, nici corespundențe de distanțe și nici o explicație acceptabilă pentru prezența celor două Tibiscum.

De remarcat că această localizare probabilă menține Tibiscum II pe meridianul de 54°40' conform datelor lui Ptolemeu cu eroarea zonală compensată, dar prezintă o abatere mare - circa 25' de la latitudinea lui Ptolemeu, corectată cu eroarea zonală.

1. *Indreptar geografic*, III, 8, 4, rândurile 31 și 38.
2. Cf. Pârvan, *Getica*, p. 262 - 265, precum și D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia română*, p. 47 - 50.
3. T. P. VII, 4, r. 2; T. P. VII, 4, r. 7.
4. *Indreptar geografic*, III, 8, 1, cf. *I. P. I. R.*, vol. I, p. 541, n.39.
5. Cf. III, 8, 1 cu III, 10, 7 - 9.

L'auteur propose d'admettre l'existence, à l'antiquité, des deux villes rommées Tibiscum, la première située à l'actuelle Jupa, l'autre sur le cours inférieur (antique) de la rivière de Tibiscus (Timiș), dans un rayon de 90 km de Laederata.

La nouvelle hypothèse est basée sur la comparaison des deux sources écrites principales - Calpurnius Ptolémée et Tabula Peutingeriana et sur la comparaison de l'ensemble des données transmises par les textes suscités.